

Nézz vissza – harag nélkül

Avagy kanyargós út a Múzsák kertjébe

(2. rész)

Az esti tagozatot a tanulásban – származásuk körülményei miatt – elmaradt munkás-paraszt káderek diplomához juttatása végett hozták létre, de a hatvanas évekre a felvettek többsége pesti polgárfiból és művelt polgárlányokból állt. Az utóbbiak közül néhány vonzereje bizony sokat enyhített a munka-órátanulás hármasságára épülő életforma rideg közegén. Az esti tagozat nagy hátránya volt, hogy az évfolyamnak egyszerűen nem lehetett ideje, hogy közösséggé szerveződjön. Az igazi diákélet élménye kimaradt az életükből. Hősünk évfolyamtársai többségéhez a köszönés szintjénél nem jutott közelebb. A húszas évek elején járó évfolyamtársnők közül azonban többen barátnők voltak, és tanulmányi ürügyekkel vele is találkoztak. A hatvanas évek elején az elvtársak úgy döntöttek, visszaadják a Váci utca egykori eleganciáját. Ehhez – ki tudja miért – egy „eredeti” olasz borozó (pizzéria? kisvendéglő?) megnyitását engedélyezték. Éppen a Bölcsészkar (akkori) épületével szemben. Ott nappaliskolák és estisek megfizethető áron olasz nemzeti színű szalagos, szalmafonatú demizsonokból eredeti Chiantit ihattak. A fiú már megjárta Londont, amikor e borozóban – egy-két pohár után – úgy érezte, mintha Csé Itáliájában volna. A házasulandó korban levő fiatalemberről ugyan tudni lehetett, hogy „csak” raktáros, de a barátnők mégis maguk köze fogadták. Csak azt nem tudták eldönteni, melyikük kedvéért ácsorog velük a villamosmegállóban, aztán egyiküket sem kíséri haza. Jegyzetekért, könyvekért meg egy kis pletykázásért mindegyiküknél megfordult. Annál is, aki már férjnél volt, s egyetemi évei alatt szülte meg kislányát. Aztán a többiek is a házasság révébe kötöttek ki. A fiú meg változatlanul küzdött az időhiánnyal. Máig rá-rádöbben szertefutó érdeklődésének következményére, hogy valamiről, amit fontosnak tartott, mindig le kellett mondania. Kellott? Eldönthetetlen, hogy író barátjaival azért nem töltött több időt, mert nem jutott rájuk ideje; vagy visszahúzódó egyénisége nem tudott alkalmazkodni a társasági élethez, és nem csak a gyakori éjszakai kalandozásoktól riadt vissza.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

London azonban önbizalmat adott ahhoz, hogy könyvtervvel keresse meg a Gondolat Kiadót. A kézirat tervezet az *Erdélyi Helikon* történetéről szólt, s nemcsak itt utasították el, de máshol sem jelent meg soha, pedig rengeteg munkája feküdt benne. Akkor írta, ajánlta, Kós Károlyról. A szerkesztő a fejét rázta, Kós nem jó. Most (az addig mellőzött) Tamási Áron időszerű. A szerkesztő Leningrádban végezte el az orosz szakot, s fogékonyan reagált a politika fontossági sorrendjeinek – sűrű – módosulásaira. Fölajánlotta a szorgalmasnak vélt fiúnak, akiről föltételezte, hogy az övéhez hasonló érzékenységgel alkalmazkodik a követelményekhez, írjon a Tamási-életműről. Vajon ő mit tudott az íróról? Az átdolgozások során meglepte szerzőjét, hogy többet, mint gondolta, de más-ként, mint kellett volna. Azt biztosan tudta, hogy a párt igen kényes mindenre, ami Erdéllyel kapcsolatos. Ez talán egyszerűen megkerülhető, hiszen Tamási Budapesten él, magyar író, akit olvasnak is – főleg persze a nacionalisták. Erre külön fölhívta jövőendő szerzője figyelmét. De talán beleillik az irodalompolitika változásába, amely Illyés mellett immáron a sokban vitatott Németh Lászlót is a támogatottak közé sorolta. Ne feledje, tanácsolta, hogy a műnek hangsúlyoznia kell az „igen, de” új irányzatát. Ne engedje, hogy a nyelvi varázslat eredetisége megtévessze. (Ezt túlságosan megfogadta.)

A londoni siker szárnyakat adott ugyan a vállalkozáshoz, ott azonban angolul kellett volna jobban tudnia, most viszont engednie kellett volna (ismét egy volna!), hogy magával ragadja Tamási nyelve, aminek különös varázsa fölülmúlja a kismonográfia szerzőjének fő törekvését, hogy a kényes kérdéseket megkerülje. Amire Mihelics Vid alapszabályként figyelmeztette. A „komintern nyelv” (Czigány Lóránt) ugyan nem ragadt rá, de mégis megfertőzte íráskészségét (amennyi volt) az olvasott tanulmányok, kritikák többségének nehézsége, lapossága. A kézirat elkészült, s egyik szigorú lektora – Czine Mihály – figyelmeztette íróját, Tamásiról nem szabad ridegen, az ő távolságtartásával írni. Két másik – tekintélyes – lektor véleménye alapján a többször átdolgozott kézirat mégis megjelent. Szerzője késve ismerte föl kudarcát, ráadásul nem tudta megemészteni azt a rengeteg kimondott és még több sejtetett szempontot, amit az átdolgozások során a szerkesztő számon kért rajta. E tanulságnál Kalliopé múzsa közbeszólt: „Czine azt írta, idegen maradtál Tamási világában, én meg azt teszem hozzá, hogy vénségedre is megpróbálsz előkelő idegenként beszélni az irodalomról. Ez néha sikerül, néha nem, mert csak azt fogadod be, ami érdekel. Nem akarsz az írók közé tartozni, legalábbis semmit nem teszel ezért, most már süketen nem is tudsz, az irodalompolitika elvei pedig végleg nem érdekelnek. Kevés embert ismersz, nem nagyon viseled el társaságot, ritkán és csak kis körökben érzed otthon magad. Tanulj és tanulj alkalmazkodni. Neked egyik se megy igazán. Ha férfi vagy, légy férfi, ne hitvány, gyöngé báb...”

Egyre több megbízást kapott az Európa Kiadótól. Különös műhely verődött itt össze több nyelvterület szakértőiből. Hivatásuk révén a nagyvilágban sokrétűen tájékozott műfordítók, költők, szerkesztők cseréltek eszmét a mindentudó

hírében álló Katona Tamás szobájában. A pályakezdő fiatalember gyakran lenyűgözve hallgatta vitáikat. A résztvevők hetente változtak, leginkább Vas Istvánra, Lator Lászlóra, Borbás Máriára, Göncz Árpádra emlékszik. Munkakapcsolatban voltaképpen az angolokkal állt. Megismerkedett a sokoldalú Bart Istvánnal, a tudós és költő Géher Istvánnal, főleg pedig barátságot kötött Osztvits Leventével. Nemcsak azért, mert tőle kapott könyveket lektorálásra; regényeket, hogy készítsen hozzájuk elő- vagy utószót, továbbá lehetőséget, hogy három könyvet írjon az *Írók világa* népszerű sorozatba. (Múzsza: a propagandista Joó Gabit se hagyd ki, sok könyvet kaptál tőle olvasásra!) A *Nagyvilág*-nak és az Európa Könyvkiadónak köszönhető, hogy a forradalom után az irodalmi életben egyre gyorsabban nyíltak a mind szélesebbre tárható ablakok. Világsikerű művekkel új szellem áramlott a „szocializmus” magyar barakkjába. A marxizmuson belüli is fölillantak új irányzatok, egyik-másik beengedését nem is mindenki vette szívesen. A könyvkiadó fölél „védőkart” Domokos János igazgató, a párt régi harcosa tartott, aki olyan tekintély volt, amit az irodalompolitikai harcok lehangosabbjai is óvakodtak megkérdőjelezni. Ha a politika úgy hozta, könyörtelenül végrehajtotta a párt ítéleteit. Kőszeg Ferenc érdekében hiába fordultam hozzá az irodalmi vezető Antal László közvetítésével. Tudtomra adatta, ellenzékieskedőket nem tűrhet meg az Európánál. Mivel Kőszeg családjával is találkoztam, a bajban együtt éreztem vele. Az öregember tudja, Antal szorgalmasan jelentett, de nincs meggyőződve róla, hogy ezt nem éppen védőszerpben tette-e. Ez azonban nem az ő terepe, csak hálás Antal Lacinak, hogy fiatalkori énjét pártfogolta.

Osztvits Leventével egy kecskeméti színházi bemutató utáni vasárnap reggel ismerkedett meg, amikor hazafelé egymás mellé ültek a vonaton, és évtizedekig tartó beszélgetésbe bonyolódtak. Azt ugyan csak Levente halála után tudta meg, hogy ő is részt vett a BBC pályázatán, de ez nem zavarta, hogy együtt kalandozzanak a brit világ rejtelseiben, beleértve az amerikai irodalmat. No meg a színházat, mert mellékállásban Levente dramaturgként dolgozott. (Mellékállásra vagy mellékjövedelmekre minden ismerősének szüksége volt.) Hősünk e barátjának köszönheti, hogy a kiadói megbízatások rádöbbsentették, mennyiben más – minden tekintetben – az angol nyelvterület, mint a magyar. Szakonyi Karcsi, aki néhány évig a legjobban kereső magyar író volt, nem lett gazdag ember. A több millió példányban eladható angol nyelvű könyvek azonban csillagászati összegeket hoznak – nemcsak a kiadó, de az írók – bankszámlájára is. A legnagyobb tanulság mégis az a kínálat, ami angolul gondos szövegkiadásban, szakirodalomban és az értékelés változatosságában a kutató rendelkezésére áll. A Tamási-könyv írója – néhány háború előtti kritikán kívül – munkájához forrásokat nem talált. A *Dickens világa*nak írója döbbsenten tapasztalta, hogy – levelezéskötetektől életrajzokig, szövegváltozatok földolgozásától monográfiáig – bőséges szakirodalom kínálatából válogathat. Barátságunk Leventével magánjellegű és hétköznapi is volt, lakásainkon az összejövetelek szervezését főleg a feleségek vállalták magukra. (Miután mindketten

megnősültünk.) Jellemző viszont, hogy Levente mielőtt megszerkesztette Dickensről szóló könyvemet, lektorként elolvastatta Szobotka tanár úrral. Miután többször vizsgáztam nála világirodalomból, megismert egy Szabó Magda-bemutatót, és bemutatott a feleségének, akiről már megjelent egy tanulmányom. Néhányszor később is jártam náluk. Közel laktak elemista korom otthonához, egy nagyon szépen berendezett lakásban, ahol nemcsak macska, de házvezetőnő is volt. Mindketten szívélyesen, de távolságtartóan viselkedtek, míg sok év múlva Magda asszony egy pletykás pályatársam által kiforgatott mondatomért feketelistára nem tett. Ehhez kellett némi hergelés, amit azért említek, mert ezzel korábban is meggyűlt a bajom.

Pándi tanár úr semmit nem tudhatott a Londonról még csak álmodozó hallgatójáról, amikor reformkori szemináriumán megkérdezte a nevét, mert válaszolni tudott arra a játékos kérdésére, ki mondta: „Uraim! Le a kalappal.” És talán akkor támadt benne némi érdeklődés iránta, amikor az estis hallgató később nagy merészen föl tette a kérdést, írhatná-e hozzá szakdolgozatát? Vörösmarty drámáira gondolt. Pándi – másokkal ellentétben – érdekes szemináriumokat tartott, az álmos „estiek” érdeklődését is föl tudta kelteni. „Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” – hallotta az álmodozó, s itt kapta föl a fejét. Pándi Berzsenyit magyarázott, de a *Magyarokhoz* eme változatát nem ő olvasta, hanem egy hallgatótársam. A tanár úr azt fejtegette, hogyan forrt 1807 körül a világ, s ébresztette föl a magyarok nemzeti lelkét. A fiú talán azért süllyedt – fáradtan, kialvatlanul – álmodozásba, mert másként látta a magyar történelmet, főleg pedig a forradalom szerepét, noha őt is vonzotta a forradalom – vagy a lázadozás. Csak az öregember gondol arra, hogy Pándi hangsúlya mégsem az osztályharcon volt, hanem a Berzsenyi-verseken. Szemináriumai óráin közvetlenségével és irodalmi szépérzékével meglehetősen laza hangulatot alakított ki.

„Megálljunk! Nincs itt még a Kánaán” – szólt közbe egy női hang, de nem Berzsenyi Múzsájáé, ki lángot gerjesztetve felemelte a költőt (s e láng a fiút is megérintette); hanem azé a múzsatanoncé, aki Justitia szolgálatában keményedett meg, s akinek intését az előbbi jelenetet megörökítő öregember azonnal megértette. Mert bizony az időben párhuzamosan készülő *Spenótban* Pándi nem az *Eredeti*, hanem kicsinylőn a *Befogadó költők* közé sorolta Berzsenyit, s a kánonbéli helyét a gondosan kimért és ehhez illően elhelyezett róla szóló fejezet rész nemcsak a nagy Csokonai, hanem Kazinczy és a „kisebbek” alatt találta meg. Az értékelésével megbízott Mezei Márta ezeket emelte ki: „Alig van nagy költőnk, akit a progresszív világnézet oly kevéssé, vagy olyan diszjonánsan hatott volna át, mint őt; alig van olyan költőnk, aki legtökéletesebb műveinek többségét kora legjobb törekvéseinek eszmei támasza nélkül alkotta volna meg, sőt néha azokkal és néha önmagával is ellentétben.” Íme (kicsit hosszan) Pándi tanár úrnak az estiek szemináriumán kifejtett „igenje” mellett ez a „de”. Sajnos e ketősség és nyelv nyomot hagyott a Tamási-könyvön is. Térjünk azonban oda

vissza, hogy azt is tudni lehetett, Pándi a különböző évfolyamokról kiválasztotta azokat, akiktől a legtöbbet várta, azok pedig nem alaptalanul bíztak benne, hogy segíteni fogja érvényesülésüket. A fiúnak azt javasolta, a szakdolgozatában csak a fiatal Vörösmarty drámaíró munkásságát – a magyar történelem „királydrámáit” – dolgozza föl, aztán folytathatja a témát a doktorijában, amiből esetleg még kandidátusi értekezés is lehetne. Így történt. Ámbár az utolsó rész... Nos, ehhez még kell némi magyarázat. Egyelőre elég, hogy a fiatalember megszerezte diplomáját, majd a doktori címet. Talán hozzátehetné: Pándi tanítvány lett. De a „tanár úr” (az egyetemen a hatvanas években sem elvtárszták tanáraikat és tanárnőiket), első hosszabb beszélgetésükön előfeltételül szabta, hogy az eddig mutatottnál jobban magáévá teszi a marxizmus világszemléletét, s ennek (szigorúan meghatározott) keretében dolgozik.

Amikor Pándi az évtized végén átvette a *Népszabadság* kulturális rovata fölötti uralmat, ki is próbálta e feltétele teljesülését. Úgy kezdődött, hogy „ez így nem időszerű” megjegyzéssel visszaadta Nemes Nagy Ágnes új kötetéről (*Napforduló*) írt méltatását, amit ő rendelt meg. (Az majd – jelentős átdolgozás után – a *Jelenkorban* jelenik meg.) Viszont – néhány jelentéktelen színikritika után – rábízta, kérdőjelezze meg Bori Imre és Körner Éva Kassákat minden más – modern – költő fölé emelő álláspontját. *Hiteles portrét Kassákról!* címmel írt arról, hol helyezné el e vitatott életművet irodalmunk értékrendjében. Ma is nagyjából ott tartják számon. Azaz „a kánonjában” Ady, Babits, József Attila, Radnóti, Illyés – és odacsempészte az akkor még csak „túrt” Szabó Lőrinc – jelentőségében megelőzi Kassákat. Ezt a névsort ugyanúgy meghagyta az írást alaposan átszerkesztő Pándi, ahogy azt is, hogy magasra értékelte Kassák *Egy ember élete* című önéletrajzát. Mivel e vélemény írója az „irodalmi életben” egyáltalában nem volt járatos, nem találkozhatott a „szalonok” reményével, hogy Kassáknak az újabb irodalom legnagyobbjává emelése a „hivatalos” értékrend módosulását jelenthetné. Azaz – részben – elégtételt szolgáltatna a „túrteknek”. Amikor botor módon vállalkozott e rövidke cikk megírására, sejtelve se lehetett arról, mi mindent olvashatnak ki – mai fölfogásunk szerint teljesen érdektelen – újságcikkből. Illetve olvasnak bele olyasmit, ami nincs leírva. (Egy érintett később szó szerint idézte olyan mondatát, amit soha le nem írt volna.) De itt – Mihelics Vid bölcs figyelmeztetése ellenére – letért addigi óvatoskodó útvjáról, és a mindent elborító lap elnyeléssel fenyegette. Az öregember teszi hozzá: fiatal énjétől semmi nem állt távolabb, mint a „pártos” állásfoglalás. Nem csupán meggyőződésből, de vészes tájékozatlansága miatt is. Voltaképpen jól járt, mert „megúsztta” azzal, hogy Pándi tanár úr „levette róla a kezét”, és kivonta a frontvonalából. (Noha ez a *Népszabadság* kiemelt honoráriumainak elvesztésével járt.) Soha nem fog a háttérben történeletről többet tudni, mint amennyit a *Népszabadság* „mindentudója” (MGP) súgott meg neki a szerkesztőség homályos folyosóján: Eszerint „valaki” fölhívta Rényi főszerkesztő-helyettest, és figyelmeztette, áruló kígyót melengetnek a keblükön, egy veszedelmes ellenséget foglalkoztatnak. Tény: Pándi tanár úr végleg megszakított vele minden kapcsolatot.

Még kandidátusi vitájára sem volt hajlandó elmenni, de elnázta tanszéke munkatársainak, hogy annak elfogadásában közreműködjenek.

Előzetesen is gondolhatott volna a lápra, hiszen a marxizmus valamelyik tanára följelentette a Tanulmányi Osztály vezetőjénél egy olyan vitában elhangzott megjegyzéséért, ami valószínűleg nélküle zajlott, ha zajlott. Akkor sem emlékezett rá, most se. Mindenesetre Pálinkás elvtárs megfenyegette, ha nem változtat nézetein, biztosra veheti, hogy a szocialista Magyarországon nem fog tanítani. (Hozzá kell ehhez tennem, hogy amikor a BBC-kalandom után a belső karhatalom viselkedéséről és gondolkodásomról – hat házmesternő után – Pálinkás elvtársat is megkérdezte, ő teljesen megbízhatónak minősített.)

Talán ezért nincs írásos nyoma annak, hogy még jó ideig megfigyelték. Erre utal azonban, hogy a következő évtizedben – valószínűleg a Belügy – többször beavatkozott az életébe. Miután elvégezte az esti egyetemet, az ELTE-en megszerezte a doktori címet, beadta pályázatát kandidátusi aspirantúrára. A vizsgáit szerencsésen letette, még a szigorú Barta János is annyira meg volt vele elégedve, hogy „kiválóan megfelelt” minősítést kapott. Ennek alapján nagyon remélte, hogy három évig nem kell munkát vállalnia, a kutatásra és tanulásra fordíthatja minden idejét. Közben a Pamutnyomó Ipari Vállalat – miután utolsó egyetemi évében raktári munkája mellett heti két órában magyart tanított szövőtanulóknak – rábízta új szakmunkástanuló iskolájának szervezését azzal, hogy szakmai munkája felügyeletére egy technikum igazgatóját kérte föl. Azon kívül, hogy általános iskolát végzett fiúknak magyart és történelmet tanított, rendszeresen ellenőriznie kellett gyakorlati képzésüket három textilgyárban, ahol (kiváló) nyomómesterek tanították nekik a szakmát. (A sors azonban úgy hozta, hogy a hároméves tanulási folyamatuknak semmi hasznát nem vehették, mert a leépülő gyárakban nyomómesterekre sem volt szükség.) Az előzmények után meg lehetett elégedve ezzel az állással, de a kutatói életpályához (amire vágyott) nem került közelebb. Az aspirantúra más távlatot biztosított – volna. A véletlen úgy hozta, hogy egymással szemben laktak az ELTE (történész professzor) párttitkárával, akivel néha együtt liftezett a hatodik emeletre. Barátságos elvtárs volt, még mielőtt őt a kandidátusi pályázat eredményéről tájékoztatták, gratulált az ösztöndíj elnyeréséhez, amiről az Akadémia révén értesült, ahol a felvettek névsorát az illetékes testület jóváhagyta. Még több hétig kellett várnia, amíg az elutasító végzést megkapta: hely hiányában nem került a szerencsés felvettek közé. Szomszédja dühösen ígérte meg, hogy utánanéző. Ennek az eredményéről azonban következetesen hallgatott. A bizottságot vezető akadémikus is csak annyit mondott: nevét azért húzták ki a már jóváhagyott listából, mert „másnak kellett a hely”. Arra, hogy a beavatkozó a BM lehetett, csak később gondolt.

Még Pándi tanár úr ajánlatára a Művelődési Minisztérium egyik főosztályvezetője kínált neki – bizonyos értelemben csábító – állást, amit részletesen meg is beszéltek. Hallhatta, de csak formalitásnak tekintette, hogy a jelen levő

személyzetis megjegyezte, alkalmazásához a BM hozzájárulása kell. Ha megkapták, értesítik. Amennyiben ez megtörténik, további élete nyilván másként alakul. De a várt hozzájárulást föltehetően nem kapták meg, mert semmiről sem értesítették. Végül a főosztályvezető – titkárnőjével – megüzente: még sincs rá szükség. A tényleges ok nagy valószínűséggel ugyanaz a beavatkozás lehetett, ami a *Népszabadsággal* – és Pándi tanára úrral – való kapcsolatának véget vetett, de a jelek szerint erről nincs írásos anyag.

Másként esett kútba az itt következő lehetősége. Szakóráit a kijelölt magyar tanár egyszer sem ellenőrizte, a történelmet felügyelő – nyugdíjazás előtt álló, országosan tisztelt – szaktanárnő viszont gyakran beült hozzá. Mondhatni, jó viszonyba kerültek, s a tanárnő őt ajánlotta utódjául. Az igazgató egyetértett vele, s az ifjúnak megígérte, hogy őstől átveszi a technikum állományába történelemtanárnak. Egész nyáron várta az igazgató hívását, pedig rengeteg dolga volt. A Vállalat megbízásából kétoosztálynyi gyereket vitt balatoni nyaralásra. Noha inkább esküvőjét kellett volna szerveznie, de az teljes egészében jövődő feleségére hárult. Az idő remek volt, a fiúk fölszabadultak. Annyira, hogy a Balaton partján kövel dobálták egymást, s egyiküket sikerült úgy fejbe találni, hogy mentőt kellett hívni. A sebesült szerencsére nem szorult kórházi ápolásra, de édesanyja másnap – a bekötött fejű fiát – hazavitte. Ősszel már a legnagyobb cimboraságban voltak merénylőjével. Együtt jártak az iskolaközeli romos zsinagógába, ami kiváltotta a kerületi rendőrség rajtaütését. Öten fogdába kerültek azzal, hogy alkoholt is fogyasztottak, de föl is gyűjthették volna a környéket, mert cigarettáztak, sőt talán szalonnát is sütöttek. Mindez elnézhető lett volna, ha nem viselnek hosszú haját, amit akkoriban következetesen üldöztek. A rendőrkapitány fölkereste az igazgatót, aki behívatta a fiúk – éppen órát tartó – osztályfőnökét, s megparancsolta, vágassa le tanítványai hosszú haját. A parancsmegtagadót a Vállalat személyzetise – akihez beosztottként tartozott – megvédte. Nem értett egyet az utasítással, mert annak a gyárakban rossz visszhangja lehetett volna. Az ügyet végül a rendőrség simította el: két fiú haját nullásgéppel levágták, s mindkét osztállyal közölték, így fognak ők is járni, ha záros határidőn belül nem mennek borbélyhoz, s nem csináltatnak elfogadható hajviseletet. Ekkor már túl volt az esküvőjén és gyönyörű dalmáciai nászútján. Augusztus végén megtudta, a neki ígért állást már a nyáron betöltötték. Igaz, az új történelemtanárnak nincs felsőfokú végzettsége, magyarázta az igazgató elvtárs, de ideológiailag igen képzett, hiszen kerületi KISZ-titkár volt, akit a pártbizottság ajánlására vett föl – képesítés nélküli nevelőnek. Nyilvánvaló, ebbe az ügybe az államvédelem nem avatkozott be (a hajnyírást is a kék egyenruhás rendőrség hajtotta végre).

„Uram, uram, ne félj” – szorongott szokása szerint, ezúttal a *Kritika* szerkesztőjére várva az Arany-versek rajongója. Aztán megjött Diószegi András, aki barátságosan kérdezte: „Pándi küldött?” – igen mondta a fiú (négy évvel a *Népszabadság*-kaland előtt), s Dió nem tudta elfojtani kérdését: „Mit közölt tőled az *Új Írásban*? Nem emlékszem a nevedre.” Megdördült az ég, elsötétedett

a kis intézeti szoba, mert be kellett ismernie, hogy semmit. Diószegi következő vizsgakérdésére mégis jól felelt. Ismerte (kissé) Szemlér Ferenc költészetét. Meg is lepte a szerkesztő további érdeklődése: „tudod-e, hogy őt nem börtönözték be (Romániában), mint Balogh Edgárt és Méliusz Józsefet, hanem megbecsült író Bukarestben?” – De az *Erdélyi Helikon...*, kezdte jó diákként, ám a később Bandinak szólított középkorú szerkesztő félbeszakította: „Ez az! A lényegre tapintottál: azért nem akar új regényéről senki írni, mert az feltehetően a polgári világból Gheorghe Gheorghiu-Dej udvarába vezető útját akarja igazolni. Bemutatkozásul vállald el e háromkötetes regény (*Augusztustól augusztusig*) ismertetését. Ha eltévednél az önigazolás útvesztőjében, illeszd mondanivalódat a többi regényéhez” – tanácsolta. A merésznek nem mindig minősíthető fiatalember hazavitte a súlyos és időigényes feladatot, s csodák-csodája az, amit írt róla, meg is jelent a lapban.

Mégpedig olyan sikeresen, hogy a regényíró-költő – a román Írószövetség nevében – meg is hívta Bukarestbe, ahová nem kellett vízum, s a repülőjegy (olcsó) árat is össze tudta szedni. Anélkül, hogy a minisztériumhoz fordult volna. Jobban áttanulmányozta Szemlér líráját, s megállapította, nem sok nyoma van, hogy az Antonescu-diktatúrától egyenes út vezetne a kommunista pártig. A román fővárosban maga a költő fogadta szívélyes úriemberként, aki igen jó kalauza volt a városban. Megmutatta a fanarióta és az aromán kereskedők folyóparti városrészét, akik Bukarestet úgy fölvirágoztatták, hogy lakói párizsinak tartják magukat. Szemlér összehozta magyar írókkal, s elküldte Kolozsvárra is, ahol belecseppent – elég szerencsétlenül – az ott élő fiatal írók társágába. Találkozott a Lászlóffy fivérekkal, az éppen kiszabadult Páskándi Gézával. Városnézésre a jeles irodalomtörténész, Kántor Lajos vitte magával. Meghívta az írók kávéházi asztalához, s a fiú tévesen azt gondolta, baráti viszonyban váltak el. Nem egészen így történt, de ebbe nem szeretnék belebonyolódni. A Szemlérről írottak alapján bízta rá Diószegi a – még csak folyóiratban közölt – *Hideg napok* értékelését, amiről Márkus Béla Cseres-monográfiájáról szólva a *Hitel* 2022/11. számában (92–103) részletesen olvashatnak.

Az öregember teszi hozzá, hogy a regény a megírtakból kitetszőnél jóval nagyobb hatást gyakorolt egykori énjének világszemléletére. Többek között elgondolkozott az írói mű és a hatalom elvárásainak viszonyáról, hiszen a *Hideg napok* művészi eredetisége, a témaválasztás bátorsága szerzőjét a magyar irodalmi értékrendben sokkal magasabbra emelte, mint azt a korábbi regények alapján várhatta. Aztán be is igazolódott, hogy innen vezetett Cseres útja a későbbi nagyregényekhez. Mind ettől teljesen függetlenül vette el a hatalom a folyóiratot az Intézettől, s bízta Pándi Pálra, aki már nem állt a szépreményű kritikus mögött, nem is hívta a vezérletével újra indított *Kritika* szerzői közé. Tegyük hozzá, hogy a *Mozgó Világ* szerkesztését 1974-ben bízták a Pándi-tanszéken dolgozó Kulín Ferencre, akinek leváltása '83-ban visszhangos botránnyá vált. A *Kritika* ügye viszont még belesüllyedt a „jobb hallgatni” elvét valló idők – csend uralta – lomtárába.

Közben pillantsunk be egy napilap szerkesztőségébe. Hősünk ritkán fordult meg a fényes New York-palotában, ami akkor Hungária névvel író ismerősei közül Vas István és Réz Pál törzshelye volt. Az utóbbi rossz véleménnyel volt megjelent és meg sem jelent, de a Szépirodalmihoz benyújtott írásairól, s az öregember hajlamos elismerni, hogy főleg az utóbbi nem volt alaptalan, még kevésbé politikai indíttatású. Vas István viszont érdekes szempontokra hívta föl a figyelmét, amikor Thackeray-könyvén dolgozott. A vele azonos értékrendbe sorolt – hazai – írók közül senki nem mutatott iránta több jóindulatot. A hatvanas évek végén bolyongott először a hátsó traktus folyosóinak labirintusában, amikor a *Magyar Nemzet* szerkesztőségét kereste. Erre emlékezve az öregemberben fölmerül, talán ő a lap legrégebb külső munkatársa, noha ezt a kapcsolatát is elvesztette. Nem lett belőle újságíró sem, s már nem is emlékszik, egyáltalában fölmerült-e ez a lehetőség. Ha Mátrai Betegh Béla vagy Ruffy Péter kötéltáncára gondol, ahogy egy hosszú rúddal egyensúlyoznak, melynek egyik végére saját értékrendjük nehezedett, a másikat a „mit lehet, mit nem” örök kiszámíthatatlansága húzta lefelé. Amivel persze neki is számolnia kellett, de kötele legalább nem két ház emeletei között, csak első szint magasságban volt kifeszítve, ahonnan élet-, illetve állásvesztés veszélye nélkül akár le is pottyanhatott. Mindkettőjükre hálásan kell gondolnia, különösen Ruffy Péterre, akit soha nem szólított sem Péternek, sem Péter bátyámnak, még kevésbé Ruffy elvtársnak vagy szerkesztő úrnak, mégis rengeteg megbízatást kapott tőle. Íróasztalán az új könyvek recenziós példányai sorakoztak, s ő választhatott hetente egyet-egyet, amiről aztán írt is a lapba. Fölvillan egy csinos színikritikus is, akit tartózkodó viselkedésével együtt nőként is vonzóknak talált, s aki sokkal később politikai szövetségese lesz, de ez még ráér.

Még nem volt elektronikus adattovábbítás (és otthoni számítógép sem), a „kézirat” jó esetben írógépen készült. A fiúnak boldogult gimnazista korában új tantárgy keretében kellett volna megtanulnia a gyors- és gépírást. De ez is csak a pedagógia bolondériája volt, mert nem volt hozzá sem írógép, sem tanár. Bejött osztályunkba néhány hölgy, hogy gyorsírást tanítson – két-három napig. Mindegyik más-más rendszer szerint. A szétszórt figyelmű kamaszok úgy eltévedtek a különböző jelek és jelölések között, mint a Maze útvesztőjében tették volna, ha eljutnak (mint később egyikük) oda. Ötvenhatban valaki a határ felé bandukolva, nem tudta magával vinni ócska Remingtonját, a fiú meg használatba vette, mert akármilyen sokszor mellé üt, szövege némileg olvashatóbb kézírásánál. Szövegek diktálására öregkorára is alkalmatlan maradt, a hivatásos gépírónók munkadíját sem tudta (volna) előteremteni. Közlésre szánt irományait a *Nagyvilágnál* többnyire Illés László vette át, majd – miután elvégezte szerkesztői feladatait – a folyóirat „főállású” gépírónője tisztába tette. A szerkesztővel össze is barátkoztak. Beszélgettek erről, arról. Ezek során valamikor 1970 tavaszán Illés váratlanul azt kérdezte szerzőjétől: „Tulajdonképpen hol vagy te állásban?” Miután erre a fiú lendületből válaszolt, elmondta, hogy őt kinevezték a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójának, s azt az ígéretet kapta,

hogy új munkatársakat is fölvehet. „Érdekelne?” – kérdezte, s hozzátette részletes ajánlatot még nem tud tenni.

Megint volt mire várakoznia, mint a vasútállomásokon, ha késett a vonat. Eltelt a nyár, tologatta kislia babakocsiját a Margitszigeten, ahová a felesége is szívesen kirándult, s ami már – hála a népi demokráciának – nem került semmibe. Nem úgy, mint amikor apja először vitte a Sportuszodába, s a hídfőnél még belépőjegyet kellett venni. El is telt a nyár, közben tanulói a gyárakban nézelődtek (rendetlenkedtek) szakmai gyakorlat címén, mert a nyomómesterek – minden kérés és utasítás ellenére – gondosan őrizték legféltebb szakmai titkaikat. Szeptemberben elindította az új tanévet, s „babaúszásra” vitte a kislit, ami akkor jött divatba. Felesége a harmadik évfolyamhoz tartozott, akik – gyereket nevelő kissé idősebb kolléganőik leküzdhetetlen irigységére – hároméves szülési szabadságra mehettek. Arra nem emlékszik, mennyi volt a gyés, csak arra, hogy megint nehezebben éltek meg a jövedelméből, nagyon kellett az írásaiért (és más különmunkákért) kapott összegek.

Az immár a Múzsák egyik kertjének főnökévé kinevezett Illés László valódi „népi káder” volt. Zalai parasztfiú, aki – ha a hivatalos beszéd szavai nem csupán félrevezetésre szolgáltak volna – kiemelkedő képességeivel egyenes úton érvényesül. Ám elkövette azt a hibát, hogy belépett a pártba, és egy diákszervezetet politikai vezetését is elvállalta. Fodor András – nyomtatásban is megjelent – *Naplója* szerint, pályafutását egy alaptalan följelentés siklatta ki. Már az is jellemző kortünet, hogy egy beugrató szándékú megjegyzését – túlzottan érvényesülni akaró (később sikeres) – történész kollégája súgta be. Még inkább, hogy ennek súlyos következményei lettek. Ha azonban kicsit tovább gondoljuk, vissza kell tekintenünk az 1945-ben megkezdődött – széles körű – vezetőváltásig. Ezt a kultúrában a Moszkvából érkezett filozófus, Lukács György és a költőként kiteljesedni nem tudó Révai József vezényelték le, ami azáltal is közismert, hogy a marxizmuson belül külön utakon jártak, s többször szembekerültek egymással is. E szinten a „rendszerátalakítás” végrehajtására – a polgári értékrend árulóiként – olyan úrfiúk és úrilányok vállalkoztak, akik aztán közel fél évszázadra rátelepedtek a kulturális életre. Az irodalom területén – főleg a tudományos világban – minden (nekik jólétet biztosító) vezető állást ők töltöttek be. Ehhez túl kellett licitálni a régebbi marxistákat, lefojtani a munkás-paraszt származásúak érvényesülését legalább a másodrendű állásokig, és vállalni az ideológiai követelmények újabb és újabb meghatározásait. No, meg a „tiltott, túrt, támogatott” (’56 után – fordított sorrendben – meg is hirdetett) politikai elvének érvényesítését.

Akár a mindent átítató hazugság, a folyamatos képmutatás, alkalmazkodási kényszer hatása alatt, akár más okból, Illést leváltották ifjúsági vezetői megbízatásából, kizárták a pártból és az egyeteméről. Nem igen tehetett mást, kitanulta a vasesztergályos szakmát, s abból élt. Míg a párt belső küzdelmei olyanokat nem hoztak helyzetbe, akik lehetővé tették tanulmányai befejezését, s állást adtak neki az Intézetben. (Amit kezdetben Irodalomtörténeti, később Irodalomtudományi Intézetnek hívtak. E névváltozás szemléleti fordulatot

hozott, s megkezdődött a táborok átrendeződése.) Ez a *Nagyvilág*ot (és az Európát) kevésbé érintette, talán az ott mellékállásban foglalkoztatott Illés sem akart belebonyolódni. Elősegítették ezt a Szovjetunióban tett többszöri tanulmányútjai. A proletárirodalom első számú magyar szakértője lett.

Valamennyi szovjet befolyás alatt álló ország igyekezett a „forradalmi hagyományokat” az irodalom területén is ápolni, ami nem volt könnyű feladat, mert többségében igen gyenge művek szerzőiről volt szó. Moszkvában ezen úgy segítettek, hogy a „szocialista irodalmat” mindenestől beolvasztották az Orosz Irodalom Múzeumának a feladatkörébe. (Az ugyancsak élen járó Berlinben az Akadémia vállalta ezt a feladatot.) Illés úgy gondolta, nálunk az ehhez tartozó kutatómunka végzésére az Irodalomtudományi Intézet hivatott. Ott azonban igen megnehezítette a saját életét, mert elvállalta a titkári feladatokat, s mindenkit magára haragított, mert rendszeresen számon kérte – vagy inkább számon akarta kérni – munkájuk eredményét. Az intézet élén álló hatalmasságok kénytelenek voltak azon törni a fejüket, hogyan szabadulhatnak meg a gyanús moszkvai kapcsolatokkal rendelkező, roppant ambíciózus (paraszti szorgalmú) beosztottjuktól. Arra jutottak, a szocialista irodalom ápolása csak púp az Intézet hátán, jobb, ha Illést eltávolítják. Ám azt is tudták, Moszkvában is jó kádernek számít. Kineveztették tehát a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójának. Inkább ott hozza létre (ha tudja) a proletárirodalom kutatásának magyarországi központját. Szovjet példa nyomán.

Így fordulhatott elő, hogy az új főigazgató átrendezte az intézmény szerkezetét, de az újonnan kialakított osztályok élére csak a rendelkezésére álló munkatársakból választhatott vezetőt. Így került az újonnan létesített hangtár élére az Ady-kutató Vezér Erzsébet, a kéziratárára a Petőfi-kutató Varjasné Nyilassy Vilma, a művészeti gyűjteményére Vayerné Zibolen Ágnes művészettörténész. A kiállítások felügyeletét Baróti Dezső kapta, aki 1970-ben a múzeum legismertebb munkatársa volt. A „szegedi fiatalok” egyike, Sík Sándor, Zolnai Béla és Hildebrand Dezső tanítványa, 1945-ben a „régii szakembergárda” tehetséges tagja. Apja pedagógus volt, de ő számos magántörténetben hivatkozott – saját születési neve alapján – Kratochvil Károlyra, a székely hadosztály híres parancsnokára. Önéletrajzának magánkörben mesélt változatában e mellett nagy szerepet kaptak párizsi tanulmányai és barátsága Radnóti Miklóssal. Soha nem beszélt viszont minisztériumi múltjáról, ami a magyar tudományos élet rákosista „megtisztításának”, az egyetemi tanárok jelentős részének parkolópályára helyezésének az időszakára esett. Innen „ejtőernyőzött” – vissza – a szegedi egyetemre professornak, és – balszerencséjére – éppen 1956 előtt választották rektorra. A megtorlás idején bebörtönözték, onnan segítettek – főleg Ortutay „Tutus” és Radnóti „Fifi” – baráti alapon az irodalmi múzeumba. Hozzá hasonló hírnév nélkül jó néhány megbecsült irodalomtörténész között találkoztam Parancs János költővel is, aki '56 után Párizsba menekült, majd hazatért. Csak találkoztam, nem mondhatom, hogy baráti kapcsolatba kerültünk. Hamarosan jobb állást kapott egy könyvkiadónál. Meg kell még említeni a múzeumi

feladatokat leginkább magáénak érző Miklós Róbertet, a Jókai-kutató Szekeres Lászlót, aki rólam keveset jelentett, valamint Tasi Jóskát, akivel süketsége miatt egyre jobban együttérzek. Rájuk sem nagyon emlékszem, másokra még kevésbé, kivéve Gulyás Klárit és az utolsó Tamásinét, Ágotát, bár velük is csak munkahelyemen találkoztam. Az utóbbi mindig gondosan megkerülte azt a kérdést, tud-e Tamási könyvemről, s ezért roppant hálás vagyok neki, mert kínos lett volna olyasmit magyarázgatnom, amit már nem éreztem magaménak. Illés elkezdte a tervezett kutatócsoportjának a szervezését is. Elsőnek fölvetette a szocialista irodalomból moszkvai aspiránsként kandidátusi fokozatot szerző Botka Ferencet, aki azonban inkább bibliográfus-könyvtáros akart lenni. Továbbá alkalmazta Kabdebó Lórántot, aki éppen a félig-meddig még mindig a „túrt” kategóriába sorolt Szabó Lőrincről írt monográfiát. (De legalább párttag volt.) Aztán pedig fölvetette a bicskei általános iskolában tanító Rónay Lászlót, aki szintén nem mutatott kedvet a szocialista irodalom kutatására. A kutatócsoport nem jött létre októberig, amikor a főigazgató végre e sorok írójának föl tudta ajánlani az ígért állást.

Az ajánlat címzettje örömmel vette, hogy muzeológusként a kéziratárban fog dolgozni, s heti egy kutatónapot is kap. Be kellett vallania, ezeken írja tovább kandidátusi értekezését, így múzeumi munkája mellett nyilván nem lesz ideje a szocialista irodalom kutatására. Nehézséget jelentett, hogy iskolájának közben tovább kellett működnie. A Pamutnyomóipari Vállalat személyzeti vezetője rendkívül jóindulatú, segítőkész elvtársnak bizonyult. Noha távozási szándékával gondokat okozott neki, első szóra hozzájárult áthelyezéséhez, csak azt kívánta, tegyen működőképes javaslatokat a továbbiakra, és legalább az év végéig vegyen részt a megoldás elősegítésében. Csak az öregember gondolhat arra, hogy pályafutása későbbi szakaszában a múzeumokat felügyelő Művelődési Minisztérium vezetői közül is több hasonlóan jóindulatú pártemberrel találkozott. De erről majd később.

Itt csak annyit: a főigazgató ajánlatát nem lehetett visszautasítani. Akkor sem, ha nem látta – nem láthatta – előre, mire vállalkozott. Első kéziratáros feladatoként kapott rendezésre és feldolgozásra egy hatalmas, igen vegyes hagyatékot, s munkahelyül egy sötét, földszinti szobát. Ablaka előtt dübörgött a forgalom, s jó tíz év múlva sem hitte el egy közlekedésmérnök sporttársának, hogy már készen vannak a troli új útvonalának tervei. Ennél több kérdést vetett föl, hogy volt ugyan „osztály”, de a „tár” még hosszan kialakításra várt. Lassan beletanult munkakörébe, közreműködött a raktár céljaira kiválasztott szoba átalakításában, a Salgó-Dexion polcok és a szükséges dobozok beszerzésében. Kedvelt feladata lett a gyűjteménygyarapítás. Továbbá megbízást kapott a nemzetközi kapcsolatok intézésére, amit könnyen vállalhatott, mert nem voltak nemzetközi kapcsolatok. Aki kíváncsi rá, a következő fejezetben megtudja, hogyan is épültek ki.

Ahogy először átlépte a Károlyi-palota kapujának a küszöbét, szembe találta magát a kerttel, ahová ki is nézett, mert már felesége lánykorában is jártak ide

nyári hangversenyekre. S van olyan föltételezés, miszerint először a dal (a zene és költészet) istennőjét nevezték Mouseionnak. Meg is hatódott attól a gondlattól, hogy a Múzsák kertje – szent hely. Két szolgálatában eltöltött évtized alatt rá kellett jönnie, hogy ahol emberek vannak, ott számolni kell önérdekeikkel, féltékenykedéseikkel, emberi gyengeségeikkel. Ígérem, a következő rész nem erről fog szólni.

Az öregember meg kell, hogy állapítsa, ismét új szakasz kezdődött viharos életében.

Zsolczai Balázs: Remény, 2017 (akril, hamu, homok, téglapor és pigment farostlemezen, 36x36 cm)

